

RAZVOJ EKONOMSKE MISLI U SRBIJI

Rezime:

Po mišljenju mnogih ekonomista, istorijska škola je više socijalna nego što je okrenuta pojedincu. Ona istražuje zajednicu, društvo. Predstavnici ovog pravca polaze od stava da su sva prava koja čovek ima socijalna, a ne prirodna. Država nije nužno zlo, već imperativ napretka i razvitka nacije. Državno uplitanje u privredni život je potrebno samo u onoj meri da bi se izvršile ekonomske i političke reforme i preobražaj društva. Pristalice škole slobodne trgovine nazivaju predstavnike istorijskog pravca „katedar-socijalistima“, jer navodno pokušavaju da sa katedre reše socijalna pitanja.

Glavne odlike istorijskog pravca u ekonomiji su: privredu proučava sa istorijskog aspekta traži veće državno mešanje, pridaje veći značaj praktičnoj strani, centralno mesto daje nacionalnom činiocu u nauci.

Ključne reči: protekcionizam, budžetski deficit, država.

UVOD

Istorijske prilike tj. zaštita domaće industrije od inostrane konkurencije, uslovile su pojavu jednog posebnog pravca razvoja ekonomske misli u Srbiji u drugoj polovini 19. veka – istorijske škole. U Srbiji su, do sticanja nezavisnosti 1878. godine, ideje liberalizma imale pogodnu osnovu da se razvijaju, pre svega kroz borbu za ekonomsku i političku nezavisnost. Na Berlinskom kongresu Srbija stiče političku nezavisnost, međutim ona je još uvek ekonomski zavisna od Austrije. Zaštita privrede od austrijske i turske konkurencije bila je neophodna, pre svega zbog nepovoljnih trgovinskih ugovora i carina. Istorijska škola je dala osnovu za formiranje koncepcija o nacionalnom privrednom razvoju. Carinskim protekcionizmom je omogućena samostalnost razvoja domaće industrije i trgovine. U vreme carinskog rata Srbije sa Austrijom (1906-1911) koncepcije istorijske škole se primenjuju u praksi.

Koncepcije istorijske škole su dosta uticale na studentsku omladinu i socijalističke pisce. Za socijaliste su ideje istorijskog pravca i carinski protekcionizam bili primamljivi, pre svega zbog uticaja na povećanje zaposlenosti i povećanje brojnosti radničke klase.

1. STARIJA ISTORIJSKA ŠKOLA U SRBIJI

U radovima Uroša Milankovića javljaju se prve ideje istorijskog pravca u Srbiji. Tačnije, u „Srpskim narodnim novinama“, 1846. i 1847. godine objavljen je niz članaka sa ovim idejama. Milanković je smatrao da je carinski protekcionizam potreban zbog razvoja domaće industrije i manufakture. On je kombinovao liberalističku politiku na unutrašnjem planu i intervencionizam na spoljnom. U Srbiji, i kasnije u Jugoslaviji, istorijska škola je postojala do 1933. godine. Uticaj škole je bio dosta jak na našim prostorima.

Vladimir Jovanović² je, kao privremeni profesor na Velikoj školi, sačinio program predavanja narodne ekonomije 1863. godine, napominjući izvore kojima se služio. „Kao ručna knjiga služice slušaocima osnovi narodne privrede, koje je napisao poznati nemački pisac G.V.Rošer. Srpski prevod tog dela pečatan je po odobrenju školske komisije. A ja sam pomagaću se u predavanju, osim spomenutog prevoda, još i originalima; Kesnejeve, Smisove i Sejove škole; dalje delima odličnih eklektika, kakvi su ; Rikardo, Maltus, Mek-Kolak, Džemes Mil, Senior, Džon Stjuart Mil...“³ Kao pristalica Liberalne stranke, Jovanović se zalagao za liberalizam na unutrašnjem planu i carinski protekcionizam na spoljnom. Nasuprot liberalima, naprednjaci su zahtevali veće ekonomske slobode na međunarodnom planu. Jovanović je smatrao da politička nezavisnost koju je Srbija stekla na Berlinskom kongresu ne može biti održana bez ekonomske nezavisnosti. Liberali su bili spremni za carinski rat sa Austrijom, što znači zabranu uvoza robe u Srbiju (industrijskih i manufakturnih proizvoda). Jovanović je smatrao da carinski rat neće mnogo oštetiti privredu Srbije. Poljoprivrednici bi pretpeli određenu štetu, ali bi razvoj domaće industrije i zanatstva zamenio izvoz. Srbija je u to vreme bila bez dugova, osim ratnog duga Rusiji, što je bilo veoma povoljno. „Time su interesi zanatstva i industrije bili stavljeni iznad interesa poljoprivrednika,

¹ Dalibor Krstić, M.A., Univerzitet odbrane, Vojna akademija, Generala Pavla Jurišića Šturma 33, Beograd, Srbija.

² Jovanović rođen u Šapcu 1833, vođa Liberalne stranke, profesor narodne ekonomije na Velikoj školi, predsednik Srpskog učenog društva i Ujedinjene omladine srpske.

³ AC-VŠ, 1863, 48.

koji su sačinjavali većinu stanovništva, dok je npr. Mijatović stavljao na prvo mesto potrebu izvoza poljoprivrednih proizvoda, pa čak i po cenu penetracije austrijskog kapitala i sporijeg razvoja zanatstva i industrije“.⁴ Kralj Milan je tzv. „Tajnom konvencijom“ onemogućio liberalsku vladu Jovana Ristića da navedeno sprovede u delo.

Jovanović je bio ministar finansija u vladi Jovana Ristića. Od njega se očekivalo rešavanje važnih ekonomskih problema u zemlji. Pre svega, rešavanje agrarnog pitanja i konačnog oslobađanja seljaštva, pri čemu bi država na sebe preuzela otkup zemlje od spahija. Sledeći problem je bio trgovinski ugovor sa Austrijom koja je, tražeći velike povlastice, ugrožavala ekonomsku nezavisnost Srbije. Vlada Jovana Ristića je smatrala da je protekcionizam jedini način da Srbija održi ekonomsku slobodu i da se razviju industrija i zanatstvo.

Teorijske koncepcije: Jovanović kritikuje Milovu teoriju komparativnih troškova, smatrajući da je za razvoj svakog naroda bitan samo slobodan razvitak, zavisno od stepena razvoja privrede. Razvijene zemlje mogu da potčine slabije svojim ciljevima, smatra Jovanović, navodeći primer Engleske koja se zalaže za slobodnu trgovinu da bi mogla da održava svoju prevlast. Nasuprot njoj, Srbija mora državnom intervencijom da zaštiti sopstveni razvoj. Jovanović je kritikovao zapostavljanje razvoja poljoprivrede u Srbiji, smatrajući da je treba razviti do nivoa evropski razvijenih zemalja i SAD-a. Poljoprivredu treba finansirati jeftinim kreditima iz državnih banaka i kreditnih zavoda.

Kao ministar finansija u vladi Jovana Ristića, Jovanović je nastojao da učvrsti i ojača dinarski sistem u periodu posle Berlinskog kongresa. Učvršćivanje dinarskog sistema imalo je osnovu u Zakonu o narodnim novcima, donetim 1878. godine. Srbija je prihvatila sistem Latinske unije i ustanovila zlatnike od 10 i 20 dinara, srebrnjake od 0,5; 1; 2 i 5 dinara i bakarni novac od jedne, dve, pet i deset para. Latinska unija je zastupala ideju bimetalizma, a Vladimir Jovanović monometalizma. „Tako je dinarski sistem bio konačno uveden.“⁵ U vreme srpsko-turskih ratova od 1876. do 1878. godine, Jovanović je kao ministar finansija dosta uspešno učestvovao u finansiranju ratnih izdataka. Posle završetka rata Jovanović je sanirao ratni dug Rusiji. Budžetski deficit posle rata pokrivan je jedno vreme iz ratnih viškova opreme i hrane.

Jovanović je u svojim analizama važno mesto posvetio problemu stranih zajmova. Govoreći o zajmovima kaže: „Istorija političke ekonomije daje obaveštenja po kojima se kredit poredi sa nožem zaoštrenim na obe strane. On postaje od koristi samo kad se njime služi mudro, oprezno i štedljivo; a od štete, kad se upotrebi nepromišljeno, neodmereno i neproaktivno. I naš državni kredit ima svoju istoriju.“⁶ Srbija je sve do osamdesete godine 19. veka nalazila sopstvene izvore za podmirenje državnih potreba. Zajmове je koristila jedino u slučajevima ratne opasnosti. Srpska finansijska politika zasnivala se na strogoj štednji. Jovanović navodi da su 1860. godine državni rashodi iznosili oko 8.106.023 dinara, državni prihodi su bili 8.462.834 dinara, a sama Srbija je imala oko 1.118.000 stanovnika. Dakle, navedene godine državni rashodi po stanovniku iznosili su 7 dinara i 25 para. Usled pripreme za rat, 1862. godine uzet je prvi zajam u Rusiji u vrednosti od 300.000 dukata ili 3.525.000 dinara. Od tada počinje veće zaduženje u inostranstvu, tako da su već u 1874. godini državni rashodi iznosili 15.259.521 dinara, a državni prihodi 14.610.493 dinara. Da bi se odužio ratni dug ozakonjeni su bili: porez na prihod, prerez za oduženje državnog duga i trošarine. Prihodi od tih izvora su bili veliki, pa se njima mogao odužiti ceo ratni dug.

„Pošto Srbija nije bogata u kapitalima, računalo se, da će se zajmovima, crpenim iz stranih kapitala, jevtino sručiti u krilo narodu milion zlatnika, te mu umnožiti sredstva za proizvodnju, uvećati prihode, pa i poresku i finansijsku snagu. U toj nadi projektovan je niz stranih zajmova za Srbiju.“⁷ Smatralo se da će zajmovi samo pozitivno uticati na srpske finansije, pošto se na domaće zajmове plaćalo 6-12% interesa, a na strane 4-5%. U takvim prilikama su zaključeni „železnički“, „monopolški“ i „lutrijski zajam“. Radi otplate zajmova i interesa založeni su svi važniji izvori srpskih državnih prihoda: danak, carina, trošarina, železnica i same založnice Uprave fondova. U Srbiji su uslovi otplate dugova postajali sve teži. Usled navale stranih zajmova došlo je do rasipničkog trošenja, deficita i letećih dugova. Sve je to uticalo da se uzimaju novi zajmovi radi podmirenja starih. Zajmovi su uglavnom zaključivani sa novčanim zavodima drugog i trećeg reda. Jovanović navodi da je Srbija 1895. godine imala više od 30 miliona letećeg duga i da je morala pribeći konverziji zajma. Konverzijom zajma je poveriocima smanjen interes na nove obveznice sa 5% interesa starih obveznica na 4% interesa kod novih obveznica. To je predstavljalo smanjivanje kamate koju nauka označava kao znak nesolidnosti, smatrao je Jovanović.

Težnja Srbije za nezavisnošću i privrednim razvojem dovela je do prihvatanja politike građanskog liberalizma i državne intervencije na spoljnom planu koju je podržavao i Vladimir Jovanović. On, po Rošerovom modelu, kombinuje zapadnoevropski liberalizam i državnu intervenciju, da bi se zaštitio

⁴ Dr Lazar Pejić, Razvoj ekonomske misli u jugoslovenskim zemljama do Prvog i u Jugoslaviji između dva svetska rata, Beograd, 1986, str. 113.

⁵ Lazar Pejić, Razvoj ekonomske misli..., Beograd, 1986, str. 114.

⁶ Vladimir Jovanović, Era stranih zajmova u Srbiji, Beograd, 1906, str. 3.

⁷ Isto, str. 5.

unutrašnji razvoj države. Svaki narod je specifičan, pa su po njemu i Smit i Rikardo grešili u tome što su pokušali da stvore opšta načela za sve narode.

Iako je bio jedan od najobrazovanijih ekonomskih pisaca u Srbiji u 19. veku, on nije uspeo da formira celoviti sistem ekonomske teorije. Međutim, Vladimir Jovanović zauzima važno mesto među srpskim ekonomistima koji su se bavili novčanom problematikom. Kao ministar finansija odigrao je važnu ulogu u jačanju dinarskog sistema. Bio je pristalica monometalizma. Analizu novca je sveo na analizu zajmova i učvršćivanje dinarskog sistema ne ulazeći pri tom mnogo u teoriju novca.

Mihailo Vujić⁸, jedan od najvažnijih srpskih ekonomista 19. veka i prvi srpski istoričar ekonomske misli, izuzetno obrazovan čovek, obeležio je jedan period u razvoju građanske politike ekonomije u Srbiji. Kao ministar finansija nastojao je da sanira budžet i reši pitanje „letećih dugova“. Kao predsednik vlade težio je da protekcionističkom politikom zaštititi razvoj domaće industrije.

Teorijske koncepcije: Vujić (1853-1913) je otvoreno isticao potrebu državne intervencije na spoljnotrgovinskom planu. U to vreme je uvoz iz Austro-Ugarske bio slobodan, pa je Vujić⁹ primenjivao razne povlastice za domaća preduzeća, carine, koncesije i slične mere kojima je želeo da omogući Srbiji ekonomski napredak. Kao ministar finansija Vujić je prvenstveno želeo da sanira budžetski deficit. Smatrao je da od stranaca treba oduzeti monopole železnice i duvana.

U Srbiji su često bile prisutne novčane i trgovačke krize, pa je Vujić želeo da državnom intervencijom omogući razvoj industrije. Za razliku od klasičara, Vujić je smatrao da su krize moguće i da su izazvane raznim uzrocima: proširenjem kreditnih operacija, padom privredne snage zemlje i sl. Slobodna konkurencija dovodi do kriza, zbog toga liberalni sistem nije pogodan ni za razvijene zemlje, a kamoli za Srbiju.

Vujić je novcu dao naročiti značaj u svojim analizama. Isticao je da se cene ne određuju količinom novca, već da količina novca u opticaju zavisi od cene. Time ne prihvata kvantitativnu teoriju novca. Vujić je blizak kvantitativnoj teoriji novca, ali je odbacuje, smatrajući da prometna vrednost novca zavisi od potrebe zemlje za novcem koja je izražena kroz tražnju novca. Prevelika emisija novca je štetna, jer samo na kratko vreme obara interes, a privredu uvodi u krize, pri čemu interes rapidno raste. Prevelika emisija novca dovodi do ažije metalnog novca i disažije papirnog. Kao ministar finansija Vujić je na sednicama Skupštine mnogo primedbi i kritika upućivao Narodnoj banci. Optuživao je Narodnu banku da je 1893. godine izdavala srebrne novčanice na osnovu ne samo srebrne nego i zlatne podloge. Ministar Vujić je smatrao da je potrebno višak srebrnih novčanica izdat na osnovu zlatne podloge povući iz optičaja, ali ne momentalno. To bi značilo otkazivanje nekoliko miliona kredita, što bi izazvalo veliki poremećaj u privrednom životu. Odlučeno je da se povlačenje srebrnih novčanica izvrši u roku od pet godina.

Vujićeva politička ekonomija je subjektivistička i anticiklična, pisana pre svega pod uticajem nemačke narodne ekonomije. Originalnih teorijskih doprinosa kod njega ne možemo naći. Međutim, s obzirom na vreme u kome je živio i radio, dao je značajan doprinos razvoju građanske političke ekonomije u Srbiji. Kao vrlo obrazovan čovek postavio je niz teorija o važnim ekonomskim kategorijama. Vujićev sistem ekonomske teorije bio je izuzetno originalan, jer je bio prilagođen potrebama Srbije.

2. NOVIJA (MLAĐA) ISTORIJSKA ŠKOLA U SRBIJI

Predstavnici mlađe istorijske škole su bili za reforme, ali u okviru kapitalizma. Cilj je bio očuvanje socijalnog mira, sa tim da buržoaska država treba da sprovodi socijalne promene. Smatralo se da treba poboljšati položaj radničke klase i podići realne najamnine. Mlađa istorijska škola se zalagala za teoriju „klasnog mira“, umesto klasne borbe.

Velimir Bajkić – „Bajkićeva škola“, jedan je od najistaknutijih srpskih građanskih ekonomista. Bio je profesor Univerziteta, političar i finansijer. Studirao je u Beogradu i Minhenu, gde je odbranio doktorsku disertaciju 1903. godine kod profesor Brentana i Loka. U Srbiji je jedno vreme bio ministar finansija i profesor narodne ekonomije na Pravnom fakultetu (1904-1908.). Bavio se privatno-privrednim aktivnostima. Bio je povezan sa krupnim kapitalom zapadne Evrope.

Bajkić se zalagao za industrijski razvoj Srbije i žestoko suprotstavljao protivnicima industrijalizacije. Industrija zapošljava stanovništvo, razvija tržište i povećava nacionalni dohodak. Smatrao je da se agrarno pitanje može rešiti industrijalizacijom, jer sama poljoprivreda ne može da prehrani ljude zaposlene u njoj. Faktori koji koče razvoj industrije su monopolski profiti preduzeća i slobodan uvoz koji se suprotstavlja produktivnim domaćim industrijama. U biti, Bajkić je štitio interese krupnog kapitala. Država ima ulogu da podstiče privredni razvoj, ali ne na birokratski način. Industrijski razvoj treba štititi carinskim merama. Dakle, carinskim protekcionizmom, snažnim privrednim zakonodavstvom, razvijenim tržištem se može obezbediti nacionalni privredni razvoj.

⁸ Vujić je bio član Srpske akademije nauka i umetnosti, profesor i diplomat, jedno vreme predsednik Srpske vlade i više puta ministar finansija.

⁹ Vujićeva teorijska shvatanja data su u delu „Načela narodne ekonomije“. Ekonomsku nauku Vujić naziva „političkom ekonomijom“ ali i „narodnom ekonomijom“. Politička ekonomija je deo nauke o narodnoj privredi.

Bajkić se nije složio sa većinom ekonomista toga vremena da su krize nemoguće. Potrebno je istražiti privrednu konjukturu. Identifikujući štednju sa investicijama, Bajkić je smatrao da je porast štednje sinonim kupovne snage jednog naroda. Kriza 1929-33. je to opovrgla, jer je štednja smanjila potrošnju za vreme krize.

Velimir Bajkić je prihvatio kvantitativnu teoriju novca, po kojoj je količina novca u opticaju odlučujući faktor koji utiče na nivo cena roba. Sve njegove monetarne analize su bile zasnovane na ovoj teoriji. U svojim analizama, Bajkić je emisionom bankarstvu pridavao veliki značaj, kritikujući Narodnu banku koja je bila privatna banka akcionarskog tipa. Smatrao je da se privatni sistem emisionih banaka mora napustiti i pravo emisije dati isključivo državi. „Niko ne poverava službu javne bezbednosti privatnim kompanijama, pa to ne treba da bude slučaj ni sa izdavanjem novčanica, jer odatle proizilaze mnoge opasnosti, a nemoguća je i parlamentarna kontrola njenog rada.“¹⁰ Bajkić je kritikovao u to vreme dominirajući stav da celokupan novčani opticaj Narodne banke mora biti pokriven metalnom podlogom i da će inflacija biti pokrivena i niskom stopom metalnog pokrića. Inflacija nastaje nagomilavanjem platežnih sredstava koja prelaze vrednost proizvodnje i utiču na rast cena. „Inflacija je strašna stvar. Ona je revolucija cena, oštećenje poverilaca i uopšte socijalna i ekonomska revolucija.“¹¹

Razmatrajući monetarnu politiku u uslovima inflacije i depresije, Bajkić je smatrao da je neophodno da centralna banka politikom kamatne stope odigra važnu ulogu u borbi protiv ovih pojava. Međutim, u slučajevima duboke depresije monetarno-kreditna politika nije efikasna jer postoje niske cene roba, hiperprodukcija roba i visoka nezaposlenost radne snage. Veliki gubitak nalazi se u padu cena poljoprivrednih proizvoda koje su niže i od samih troškova proizvodnje. U slučaju inflacije, Bajkić smatra, politika kamatne stope je veoma pogodno rešenje za izlazak iz krize.

Pitanje koje je najčvršće povezano sa novčanom krizom bilo je pitanje seljačkog duga. Bajkić je smatrao da se razduživanjem seljaka ne rešava agrarni problem, jer je uzrok zaduženosti oskudica kapitala koja pogoduje razvoju zelenaštva i skupih kredita. U knjizi „Seljački kredit“ Bajkić obrazlaže tezu da ne postoji prezaduženost naše poljoprivrede. „Onda kad je trebalo da počne prezaduženje seljaka, naše su se banke i naše novčano tržište uopšte nalazili u stadijumu oskudice kapitala. Dobri dužnici plaćali su 24-30%. U takvim prilikama sve da se seljak odlučio bio da se glavačke stropešta u dugove, ne bi mogao to da izvede. To je bilo vreme kad su velike banke plaćale 15-17% na uloge. Gde je onda seljak mogao naći prilike da se zaduži i prezaduzi?“¹² Bajkić je tvrdio da zabluda koja se protura decenijama, da poljoprivreda rentira manje nego industrija i trgovina, nije tačna. Po njegovom mišljenju, kamatna stopa na zelenaške kredite (u 20. veku) je premašila stopu iz 19. veka. „Bajkićeva gledišta su se u ovom domenu menjala. Dok je 1902. godine štiti seljaštvo, kasnije pravda krupni finansijski kapital i ističe da zaduženost seljaka proizilazi iz niske produktivnosti i nerentabilnosti poljoprivredne proizvodnje.“¹³ Bajkić počinje da štiti interese poverilaca. U uslovima inflacije dugovi seljaka postojali su nekoliko puta veći od uzetog zajma.

Bajkić je bio dobar poznavalac finansija, izuzetan teoretičar i praktičar, ipak, nije uspeo da napiše jedno sistematsko delo. U stručnom pogledu on nije zaostajao za evropskim ekonomistima svoga vremena. Međutim, njegove koncepcije o novcu nisu ostale zapažene. Kao pristalica kvantitativne teorije novca, on nije dao ništa novo. Njegova teorijska analiza uzroka inflacije, kao izrazito napredna u to vreme, skrenula je veću pažnju.

Milan Stojadinović, predstavnik „Bajkićeve škole“; Bio je političar, finansijski stručnjak, berzijanac, profesor Univerziteta, ministar finansija (1922.-24. 1924.-26. 1934.-35.) i predsednik vlade (1935.-1939.).

Boravak u Nemačkoj, predavanja i kontakti sa profesorima u Minhenu i Berlinu, samo su produbili Stojadinovićeve uverenja o ispravnosti opredeljenja istorijske škole za državni intervencionizam, nacionalni privredni razvoj, uređene finansije i budžetsku ravnotežu, praćenu urednom finansijskom administracijom. Do Prvog svetskog rata budžetsko pitanje je bilo vrlo bitno za Srbiju, pre svega zbog finansijskih teškoća carinskog rata i pripremana za balkanske ratove. Stojadinovićev uzor za rešavanje budžetske ravnoteže bile su nemačke finansije. „U stvari, veća pažnja bila je posvećena organizaciji javnih finansija, što je bila slaba tačka mnogih ranijih vlada i ministara, a što je bila poenta Stojadinovićeve doktorske teze.“¹⁴ Da bi se organizovale javne finansije, Stojadinović je smatrao da treba povećati štednju, i tako formirani kapitali mogli bi se jeftino pozajmljivati. Kritikovao je nedostatak kreditnih zavoda u Srbiji, što je smanjivalo štednju i akumulaciju.

Naročitu pažnju je posvećivao problemima inflacije i cena. Smatrao je da su posle Prvog svetskog rata zbog inflacije izgubili primaoci fiksnih dohodaka, a dobili primaoci varijabilnih dohodaka. Stojadinović, kao pripadnik „činovnika“, žali za gubicima koji su oni pretrpeli. „I zato će kasnije čitava

¹⁰ Velimir Bajkić, Berze, Beograd, 1929, str. 242.

¹¹ Velimir Bajkić, Funta sterlinga, Narodno blagostanje, Beograd, 1931, str. 627.

¹² Velimir Bajkić, Seljački kredit, Beograd, 1928, str. 21-22.

¹³ Lazar Pejić, Razvoj ekonomske misli..., Beograd, 1986, str. 151.

¹⁴ Ibid.

njegova politika „stabilizacije“ dinara putem deflacije doneti koristi upravo ovim slojevima kojima je inflacija prethodno donela štetu.“¹⁵

Veštačko normiranje cena, po Stojadinovićevom mišljenju, remeti tržište. On je smatrao da treba ići na ekonomske slobode, porast proizvodnje i kredita, kao i na sniženje cena. Normirane cene ograničavaju profitnu stopu i zarade. Pri rešavanju problema inflacije i valutnog pitanja ne treba koristiti zajmove iz inostranstva. Treba povećati izvoz, razviti turizam, intenzivirati priliv iseljeničkih doznaka i produktivno ih upotrebiti. Svi ovi elementi stabilizuju domaću valutu i popravljaju platni bilans. „Kad je postao ministar finansija (decembra 1922.), Stojadinović je odmah započeo sa sprovođenjem opsežnih stabilizacionih mera. To je bilo moguće jer je ministar finansija, prema nasleđenoj praksi predratne Srbije imao velika ovlašćenja. On je sproveo liberalizaciju proizvodnje i ograničio je uvoz nekih industrijskih proizvoda koji su ugrožavali domaću proizvodnju. Vrlo brzo postignut je aktivan platni i spoljnotrgovinski bilans i omogućen porast pariteta dinara za 100% u toku naredne tri godine.“¹⁶ Zalažući se za budžetsku ravnotežu, Stojadinović je smatrao da treba smanjiti budžetski deficit jer se njime podupire inflacija. Vrlo bitna mera je bila porast stope oporezivanja.

Stojadinović se zalagao za politiku stabilizacije dinara putem deflacije. Ova politika je najviše koristila rentijerima, činovnicima i krupnom finansijskom kapitalu, kategorijama primalaca fiksnih dohodaka. Međutim, pomenuta politika imala je negativne implikacije. Zaustavila je konjukturu, čime su oštećeni dužnici, posebno seosko stanovništvo, a otvorilo se pitanje seljačkog duga. Seljački dug je ostao najveći ekonomski problem do 1945. godine. Seosko stanovništvo se zaduživalo da bi povećalo proizvodnju. Zajmodavci su zbog visokih i nerealnih kamata ostvarivali visoke dohotke, a siromašno stanovništvo je sve više zapadalo u dugove. Kredite su seljaci uzimali u vreme kada je dinar vredeo manje, a vraćali su novac kada dinar postaje mnogo skuplji i vredi više. Cene poljoprivrednih proizvoda su opadale, tako da je čist prinos poljoprivrede bio manji od kamate. To je značilo napuštanje Stojadinovićevog stava da pri sprovođenju valutne stabilizacije treba poštovati ekonomske zakone, ponude i tražnje i zakon ekonomskih sloboda.

U knjizi „Naše valutne nevolje“, Stojadinović razmatra probleme cena, inflacije i trgovinskog bilansa. „Kada jedna zemlja više uvozi, nego što izvozi, onda ona postaje, za višak uvezene robe, dužnik inostranstva. Za takvu državu kaže se da ima pasivan trgovinski bilans. To je slučaj sa nama. Izvozeći naše proizvode u inostranstvo, mi dobijamo izvesnu količinu strane valute. Kako pak uvoz premaša izvoz, to celokupna potreba za stranom valutom naših trgovaca uvoznika neće biti zadovoljena. Otuda – po sili samog ekonomskog zakona ponude i tražnje – strana valuta mora da bude skuplja, da ima „prim“ prema našoj. Kursevi će biti dakle visoki, preko „al pari“.“¹⁷ Da bi se popravila vrednost domaće valute, mora se povećati izvoz. Odnos uvoza i izvoza je jedan od primarnih faktora koji determinišu vrednost dinara. Po Stojadinovićevom mišljenju prvi razlog pada dinara je praksa da veliki deo uvoza ne isplaćuju domaći trgovci. To su nelikvidirani dugovi u inostranstvu. Na kurs novca dosta utiče i pesimizam, ovaj uzrok inflacije će kasnije u literaturi biti nazvan „inflacionim očekivanjima“.

Stojadinović izvlači pravilo da je trgovinski bilans jedan od najvažnijih elemenata koji utiče na vrednost domaće valute. Radi popravke trgovinskog bilansa i poboljšanja kursa domaće valute, mora se zabraniti uvoz luksuzne robe pre svega povećanjem carina. „Smanjiti uvoz znači popraviti naš međunarodni bilans plaćanja. A to poboljšanje vodi jačanju vrednosti domaće valute, čija depresijacija predstavlja jedno od najvećih ekonomskih zala, od kojih mi danas patimo.“¹⁸ Međutim, Stojadinović sve navedeno smatra samo teorijom, navodeći da ove mere nisu poštovane do kraja i da nije sprečen neželjeni uvoz u našu zemlju bez plaćanja carine. „Ova zabrana nije nas primorala da napuštamo luksuz, već je širila korupciju, nije nas učila štednji, već je, na protiv, uvećavala rashode, pošto su cene zabranjenoj robi skočile“¹⁹

Državna kasa je pretpela štetu. Morali su se pronaći poreski izvori za pokriće najvažnijih državnih potreba, povećati carine, trošarine, takse i uopšte povećati posredne poreze. Veza između politike i državnih finansija je toliko jaka da se nered i nesređenost u politici direktno odražavaju na javne finansije. „Najlepši primer za ovo nam je Srbija od pre i posle 1903. godine.“²⁰ Stojadinović se vraća na 1904. godinu, kada je finansijsko stanje Kraljevine Srbije bilo nepovoljno, pa su mnogi smatrali da će doći do državnog bankrotstva. „Tada se našao jedan ministar finansija, dr Lazar Paču, koji je imao hrabrosti da pogleda istini u oči i da zatraži od naroda 40% državnog poreza. Narodna Skupština je to odobrila i od toga doba nastalo je jedno zdravo i sređeno stanje srpskih državnih finansija. Mesto ranijih deficita, budžeti su završavali suficitom.“²¹ Stojadinović je smatrao da je dr Paču ovo mogao da izvede jer je bio čovek velikog autoriteta, izvrstan političar i finansijer, a uz sebe je imao jaku političku grupu.

15 Lazar Pejić, Razvoj ekonomske misli u Jugoslaviji do Drugog svetskog rata, Doktorska disertacija, Beograd, 1978, str. 653.

16 L. Pejić, Razvoj ekonomske misli..., Beograd, 1986, str. 156.

17 Milan Stojadinović, Naše valutne nevolje, Beograd, 1921, str. 9.

18 Isto, str. 14.

19 Isto, str. 15.

20 Isto, str. 20.

21 Isto, str. 25.

Špekulacije su bile jedan od važnih uzroka posleratnog²² pada dinara. Stojadinović je ukazao na krijumčarenje zlata, špekulacije banaka i špekulacije inostranstva. Kada je dinar počeo da gubi na vrednosti, ministarstvo finansija stavilo je pod jaku kontrolu trgovanje zlatom, pored već postojeće zabrane izvoza zlata. Za prekršiće ove mere, sankcije su bile konfiskacija zlata i velike novčane kazne. Kao kontraargument se navodi da cena zlatnika nije merodavna za kurseve drugih valuta na domaćoj berzi, i da je dolar, a ne zlatnik osnova za utvrđivanje pariteta valute. Dolar je bio dosta stabilan, a bilo ga je u dovoljnoj količini. Zbog svega ovoga se ponovo postavilo pitanje da li treba zabraniti izvoz zlatnika iz naše zemlje. Za plaćanje uvezene robe potrebno je dati stranu valutu ili zlato. Stojadinović je smatrao da je izvoz strane valute neminovan jer one nemaju nikakvog značaja dok se ne iznesu iz naše zemlje. Cirkulacija strane valute između naše zemlje i inostranstva mora da postoji i ne može se sprečiti. Zabrana iznosa zlata bila je opravdana za vreme rata. Posle završetka rata, nije više bilo potrebe za njom. Zabranjujući izvoz zlata za vreme rata države su monopolisale trgovinu zlatom. Stojadinović je smatrao da je zlato iznošeno za vreme rata sa ciljem da se popravi sopstvena valuta, a ne na njenu štetu. Dakle, zabrana iznošenja zlata iz jedne zemlje, više šteti domaćoj valuti, nego što joj koristi.

Govoreći o špekulaciji banaka, Stojadinović razlikuje dve vrste špekulacija: špekulacije samih banaka i špekulacije publike. Na primer, ako klijenti banke odluče da kupuju neku stranu valutu, a potiskuju dinar, oni će svojim bankama dati naloge da im pretvaraju dinare u strane valute. Samim tim, njihove banke se javljaju kao kupci deviza i podižu im kurs. Drugo pitanje je da li je moguća špekulacija samih banaka. Stojadinović je špekulaciju sa valutama smatrao najopasnijim poslom, jer na nju utiču osim ekonomskih i finansijskih i drugi činioci – politički. On navodi primere, početkom rata 1914. godine i 1918. godine, kada su mnogi ljudi kupovali marke i rublje očekujući da će tako zaraditi, jer ako izgube na jednom novcu, dobiće na drugom. Međutim, desilo se nešto sasvim neočekivano. U ratu su propale i Rusija i Nemačka, pa su špekulanti na njihovom novcu duplo štetili.

Mnogi su u vreme Milana Stojadinovića smatrali da uzrok špekulacijama i padu domaće valute leži u berzama i da ih treba što pre zatvoriti. Međutim, Stojadinović nije tako razmišljao. Smatrao je da ukoliko je jedna valuta jaka i stabilna, njene promene su manje, samim tim manja je i mogućnost za špekulacije.

Stojadinović uočava povezanost valute i državnih finansija. U Srbiji je za vreme rata i naročito posle njega postojao budžetski deficit, koji je počeo da se pokriva štampanjem novih banknota, pri čemu je vrednost domaćeg novca morala da padne. U isto vreme rastu cene proizvoda, pa i stranim valutama. Prvi korak u zaustavljanju štampanja novca je štednja u državnim rashodima. Narodna skupština, ako je u situaciji da bira između štednje i novih poreza, novi porezi najverovatnije neće moći biti izbegnuti. Tačno je da neće moći biti izbegnuto nezadovoljstvo birača, i da će ono biti mnogo veće, ali zbog daljeg štampanja banknota dinaru stalno pada vrednost, pa je efikasnije da se putem novih poreza postigne budžetska ravnoteža i time vrednost dinara ojača. „Građanima se mora objasniti da plaćanje poreza nije nikakva žrtva, već njihov sopstveni interes.“²³ U navedenom delu²⁴ Stojadinović upozorava da istorija valutnog pitanja i u drugim zemljama pokazuje, da se hronične valutne krize ne mogu izlečiti za jedan do dva meseca, već kroz čitave decenije. Navedeno ilustruje primerom Engleske koja tri godine posle rata nije mogla da reši problem ažije²⁵ britanske valute od 20%. I zemlje sa najzdravijom valutom imaju svojih nevolja, i to baš zbog toga što im je valuta isuviše dobra (primer Amerike i Švajcarske). Raspravu oko našeg valutnog problema Stojadinović završava konstatacijom: „Rešenje problema je u našoj odlučnosti, istrajnosti i radu. Sudbina naše valute zavisi od nas samih.“²⁶

Milan Stojadinović je bio tipičan predstavnik interesa krupnog finansijskog kapitala i dobar poznavalac praktične privredne problematike. Dosta dobro je obradio pitanje valute i inflacije, zalažući se za rešenje ovog problema domaćim sredstvima. Uočio je da treba stati na put produbljivanju budžetskog deficita koji se povećava stalnim štampanjem banknota. Prihvatio je kvantitativnu teoriju novca, prema kojoj se preteranim štampanjem novčanica podstiče inflacija i opada paritet dinara prema stranoj valuti. U cilju sređivanja državnih finansija predlagao je povećanje poreza. Deflacionistička politika koju je sprovodio samo je izazvala recesiju, a išla je u korist krupnom kapitalu kod koga je akumulacija bila skoncentrisana. Ova politika je izazvala preraspodelu nacionalnog dohotka, šteteći pri tom širokim slojevima stanovništva.

ZAKLJUČAK

Industrijski razvoj je bio karakterističan za Srbiju početkom 20. veka. Ekonomska misao se naročito proučavala na Univerzitetu. Ekonomska teorija i politika su zastupale ideju nacionalnog

²² Prvi svetski rat

²³ Milan Stojadinović, Naše valutne nevolje, str. 56.

²⁴ M. Stojadinović: „Naše valutne nevolje“

²⁵ Ažija vodi poreklo od italijanske reči aggio što znači dodati, doplatiti preko zakonske vrednosti nekog novca pri kupovini za drugi. Ažija je vezana za razmenu raznih vrsta novca, npr. zlatnog i srebrnog metalnog novca, kada se pri kupovini jednog novca mora nešto doplatiti. Na metal koji se podcenjuje ide disažija.

²⁶ Milan Stojadinović, Naše valutne nevolje, str. 59.

privrednog razvoja. Na razvoj ekonomske misli u srpskim zemljama uticali su razvoj industrije, raslojavanje društva na klase, pojava radničkog pokreta, formiranje finansijskog i industrijskog kapitala, kao i stvaranje velikih bankarskih sistema. Srpske zemlje su bile na različitim nivoima privrednog razvoja. Početkom 20. veka pojačan je uvoz stranog kapitala, čime se povećala zavisnost domaće industrije. Industrijski razvoj je zaustavljen ratovima. Za vreme ratova Srbija je imala ogroman gubitak stanovništva i razrušene privredne kapacitete.

Razvoj tržišta, agrarno pitanje i sukobi interesa političkih partija uticali su na ekonomske koncepcije i ekonomsku misao uopšte. Kao jedan od najvećih problema javlja se valutno pitanje tj. unifikacija monete. Sa stvaranjem Kraljevine SHS produbljuju se problemi valute, javlja se inflacija i velika skupoća. Devalvacija, primenjavana posle Prvog svetskog rata, kao mera za uklanjanje inflacije sa ciljem dovođenja dinara na zlatni paritet, predstavljala je prisilnu zamenu izvesnog broja papirnih dinara za jedan zlatan. Ona, kao mera sa sobom nosi puno štetnih posledica, a sam narod biva oštećen. Mnogi autori su bili protiv devalvacije, sa simpatijama za deflacionu valutnu politiku radi rešavanja valutnog problema u Srbiji.

Istorijska škola je bila dominantna u ekonomskoj teoriji i praksi, jer je, kao i obično, razvoj ekonomskih koncepcija bio direktno vezan za privredni razvoj. Carinskim protekcionizmom istorijske škole trebalo je zaštititi razvoj domaće industrije, pre svega, od austrijske dominacije. Bez obzira na neelastičnost metoda ekonomske politike novije istorijske škole, zasluga predstavnika ovog pravca je u tome što je sprečen veći prodor marginalističkog pravca i neoliberalizma, koji bi privredi Srbije naneli još veće štete.

LITERATURA

1. Bajkić Velimir, Berze, Beograd, 1929.
2. Bajkić Velimir, Funta sterlinga, Narodno blagostanje, Beograd, 1931.
3. Bajkić Velimir, Seljački kredit, Beograd, 1928.
4. Vučo Nikola, Razvoj industrije u Srbiji u 19. veku, Beograd, 1981
5. Vučo Nikola, Privredna istorija Srbije do Prvog svetskog rata, Naučna knjiga, Beograd, 1955
6. Vučo Nikola, Privredna istorija Jugoslavije, Beograd, 1962
7. Vujić Mihailo, Načela narodne ekonomije, Beograd, 1895-1898.
8. Vujić Mihailo, Teorija i prakcija novčaničnih banaka, Beograd, 1886.
9. Gnjatović Dragana, Stari državni dugovi, Beograd, 1991.
10. Mijatović Čedomilj, O uslovima uspeha, Beograd, 1892.
11. Mijatović Čedomilj, Izvod iz političke ekonomike, Beograd, 1867.
12. Ninčić Momčilo, Naše valutno pitanje, Beograd, 1920.
13. Paču Lazar, Nauka o finansijama, Beograd, 1900.
14. Paču Lazar, Budžet, Beograd, 1902.
15. Pejić Lazar, Razvoj ekonomske misli u jugoslovenskim zemljama do Prvog i u Jugoslaviji između dva svetska rata, Beograd, Savremena administracija i Institut za ekonomska istraživanja, 1986.
16. Pejić Lazar, Razvoj ekonomske misli u Jugoslaviji do drugog svetskog rata, Doktorska disertacija, Beograd, 1978.

Dalibor Krstić²⁷

Abstract

According to many economists, the historical school is more social than it is toward the individual. It explores the community, society. Representatives of this direction is the view that all the rights that man has a social, not a natural one. The state is not a necessary evil, but an imperative of progress and development of the nation. State intervention in economic life, it is necessary only to the extent necessary to fulfill the economic and political reforms and the transformation of society. Supporters of free trade school called representatives of the historical direction "departments-socialists" because it supposedly trying to solve the Chair social issues.

The main features of the historical trend in the economy: the economy examines the historical point of asking for greater state interference, attaching greater importance to the practical side, the central place given to a national factor in science.

Keywords: protectionism, the budget deficit country., consolidation.

²⁷ Dalibor Krstić, M.A., University of Defense, Military Academy, Generala Pavla Jurišića Šturma no. 33, Belgrade, Serbia.